

strukcije. "Danas prebivamo u svijetu u kojemu je društvo, rastakajući se, sučeljeno s nasiljem." To zlo u dvadesetom stoljeću najbolje simboliziraju riječi totalitarizam, etničko čišćenje, genocid i homogenizacija.

Imajući to na umu, i s pogledom u 21. stoljeće, Touraine osobito podvlači dva svoja uvida. Prije svega konstatira da su sva od područja, područje subjekta, historiciteta (proizvodnje), tijela i moći isprepletana međusobnom potrebom uzajamnosti. Ukoliko subjekt nije združen s tjelesnim postojanjem izvrgnut je riziku da ga proguta socijalni sustav. Ukoliko pak raskine sve svoje socijalne veze, on se ukopava u razorni individualizam. S druge strane, poredak proizvodnje, osobito ono što se danas naziva društvom informacija, može dospjeti pod apsolutnu vlast tržišta, racionalnog računa, kapitalističke koncentracije i tehnokratske moći. Time je cijeli društveni život uvučen u savez kapitalizma i tehnokracije, koji razara subjekt i instrumentalizira tijelo. Istodobno, "trijumf tijela", života i smrti nad cjelokupnim društvenim životom može dovesti do vladavine vitalističkih, neodarvinističkih politika života ili neorasističkih, ksenofobičnih politika smrti, što razara ne samo ekonomsku organizaciju nego i moralne zahtjeve subjekta. Odatle Touraine izvlači zaključak da logika subjekta mora imati predominantno mjesto. To je subjekt koji se poziva na tijelo protiv prinuda proizvodnje i te prinude uzima u obzir protiv ideologija života i smrti. Ta logika subjekta čuva trajni princip iz kojeg proizlazi da je društveni poredak uvijek (osim u situacijama katastrofa) podređen nekom nedruštvenom načelu. To je načelo dugo prebivalo iznad društva, u Bogu ili tradiciji, u razumu ili u povijesti. No sve se to raspalo i subjekt sada donosi nedruštveno načelo koje je ispod a ne iznad društva, načelo koje ga "osvjetljuje odozdo". Tako se Touraineova analiza, prema njegovu samotumačenju, "kretala od ideje socijalnog aktera, koja je zamijenila ideju socijalnog sistema, prema ideji osobnog, individualnog, zasebnog subjekta, pri čemu ta tri izraza tvore branu osvajačkom nasrtaju socijalnog poretka na subjekt".

Rade Kalanj

Matko Meštrović (ur.)

GLOBALIZACIJA I NJENE REFLEKSIJE U HRVATSKOJ

Ekonomski institut, Zagreb, 2001, 283 str.

Matko Meštrović, znanstveni savjetnik u Ekonomskom institutu u Zagrebu, pripremio je knjigu, zbornik radova pod naslovom **Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj**. Autori izabраниh članaka jesu: Željka Šporer, Matko Meštrović, Marko Zlomislić, Antun Šundalić, Emil Heršak, Paul Stubbs, Vladimir Lay, Dag Strpić, Ivan Teodorović, Velimir Šonje, Boris Vujčić, Evan Kraft, Zvonimir Baletić, Rade Kalanj, Aleksandar Štulhofer, Zoran Malenica i Vjeran Katunarić.

Lijepo uređena i tehnički opremljena knjiga (opsega 283 stranice) podijeljena je u četiri odvojena dijela. Prvi dio (*Znamo li o čemu je riječ?*) bavi se općim pitanjima globalizacije, drugi dio (*Gdje smo mi u svemu tome?*) problematizira problem globalizacije iz hrvatske perspektive. Treći dio (*Krivi ili pravi koraci?*) komentira posljedice ekonomske politike, a četvrti dio sociološki je komentar vidljivih učinaka globalizacije (*Varljiva očitost?*).

Tematski, dakle, knjiga svakako spada u niz izvornih knjiga i prijevoda koji u posljednjih godinu dana razmatraju pojam, uzroke i posljedice globalizacije. Ipak ta je knjiga drukčija. Ona je znanstveno relevantna. Ona je doista višedisciplinarna i reprezentativna za takvu analizu globalizacije. Ona je čitljiva i poticajna. Mnoge knjige od čitatelja ne traže ništa, nikakvu napregnutu misao, već su dovoljni površna i jednostavna pažnja, pamćenje navoda, činjenica ili podcrtavanje zgodnih misli. Takve knjige međutim ne traže više niti od pisaca. Knjiga **Globalizacija i njene refleksije u Hrvatskoj** drukčija je. Rado bih pojednostavnio: ona je napisana kao niz uvoda u pitanje globalizacije, pri čemu je svaki uvod, svaki podjednako dobar, podređen tomu da otkrije čitatelju neki novi element koji ga može voditi dalje, potičući razmišljanje i razotkrivanje i onoga što čitatelj

otkriva (a čega ni autor možda nije bio svjestan). To je knjiga nakon koje, nakon svakoga priloga, čitatelj pomisli da treba napisati još jednu drugu – u slijedu misli koje se nameću nakon čitanja priloga. Ona nije rezultat nasumičnog odabira priloga sa znanstvenog skupa, već je konstruirana, napisana i prilozima su odabrani prema određenju zamisli.

Knjiga nije vrijedna i važna samo zbog toga jer je drukčija – uostalom, i neke su druge knjige iste tematike objavljene u posljednje vrijeme, kvalitetne: ona je izuzetna i zbog kvalitete priloga. Neki tekstovi objavljeni su i prije, a neki napisani posebno za tu knjigu.

U prvom dijelu, *Željka Šporer* – na štetu hrvatske sociologije, danas znanstvenica u Adelaidi u Australiji – analizira uzroke i posljedice globalizacije. Čini se da je glavno pitanje zašto globalizacija stvara tako različite posljedice u različitim društvima. U nekim društvima potiče razvoj (strana ulaganja), drugdje stvara nove strukture radne snage, ali drugdje izaziva nepodnošljivu nesigurnost, sužavanje prostora demokratskog odlučivanja i krizu nacionalne države. Globalizacija pojmove političkog spektra – ljevica ili desnica? – sasvim relativizira. Globalizaciji se protive sasvim suprotni politički pokreti: ljevica radi očuvanja interesa eksploatiranih, desnica radi očuvanja imaginarne idile zajednice. Važne su i društvene posljedice globalizacije: izgradnja višestrukih i novih identiteta. – U tom dijelu *Matko Meštrović* komentira stavove različitih teoretičara suvremenog društva: J. Rifkina, S. Latouchea, A. Gorza, E. Todda, A. Craveya, Nearya i Taylora. Varirajući njihove teme Meštrović nas polako uvodi u zapletena pitanja: treba li osnovne mjere globalizacije svesti na novčane izraze, kuda nas i kamo vode sve dvosmislenosti tehnološke revolucije, zašto istovremeno nastaju dokolica i nezaposlenost, zašto je svijet tranzicije anomijski, što je društvena konstrukcija kapitalizma, što je groteska *nemeritokracije*, te konačno: postoji li kakav izlaz? – *Marko Zlomislčić* koristi Derridinu metodu dekonstrukcije i referirajući na hermeneutičke interpretacije objašnjava problematiku etike zajednice. Iako je nesporno da je napisan učeno, taj prilog nisam mogao u potpunosti slijediti.

Drugi je dio još interesantniji. – *Antun Šundalić* ispravno polazi od osjećaja zabrinutosti za sudbinu malih ekonomija i država u globalizaciji. Otkrivajući praznine socijalnog i političkog projekta nade u rekonstrukciju kapitalizmu u Hrvatskoj, pronalazi da politička osrednjost i destruktivni politički procesi vode eroziji temeljnog povjerenja i djelovanja institucija, to jest razaranju socijalnog kapitala. On se zalaže za rekonstrukciju smisla odgovornosti kroz vrednovanje kompetencije i kompeticije kako na institucionalnoj tako i na grupnoj i individualnoj razini. Članak je sjajno napisan, jasnim stilom i razumljivim jezikom. – Pitanje jezika središnje je pitanje u prilogu *Emila Heršaka*. On kritizira nejednaku kulturnu razmjenu i prikrivenu logiku dominacije koju podržava dominacija engleskog jezika. Ne dijelim njegove stavove o ulozi hrvatske dijasporice i misao da je hrvatski jezik “jedna od ključnih komparativnih prednosti Hrvatske”, ali svatko će u očitoj kvaliteti rada prepoznati da to nije patriotsko zanovijetanje, nego je to borbeni stav protiv suptilne globalne kulturalne barbarizacije. – Inspirativan rad *Paula Stubbsa* (“Politička ekonomija civilnog društva”), pored manjkavih podataka o nastanku civilnog društva u Hrvatskoj, nadilazi osnovnu najavu da će biti kritika hrvatskih rasprava o civilnom društvu. Nije civilno društvo odjednom rođeno (Amnezija International sjajan je izraz!), niti je nastalo samo kao negativna reakcija na opću etatizaciju u režimu HDZ-ove vladavine. Suptilna analiza sukoba masovnog nacionalizma i civilnog društva pokazuje da crno i bijelo nisu jedine boje kojima se ocrtava prevladano razdoblje, a isto tako da ni puka retorika podrške još ne znači stvarno oživljavanje društvenog pluralizma i otvorenosti. – *Vladimir Lay* u sudržanoj analizi pretpostavki održivog razvoja u Hrvatskoj (u kojoj se ne bavi samo pojmovnim raščišćavanjima, već i referira na empirijske indikacije) ukazuje na niz defektnih točaka u formuliranju i usmjeravanju društvenog razvoja. Podsjeća nas da “prirodni kapital” nije inačica estetskih doživljaja (“lijepa naša”), već je on razvojni analitički pojam. Smatra da su edukacija i odgoj o značenju prirodnog kapitala početni ali ne i dovoljni za njegovo

održanje. Potrebna je i sustavna politička i kulturna podrška, te financijska potpora, a konačno i otvaranje prema "održivim razvojnim solucijama". – *Dag Strpić* u svojem se prilogu zalaže upravo za takav cjelovit pristup u kreiranju javnih politika. Naročito treba zapaziti njegovo raskrinkavanje teze da kada se "s razlogom čini da se mora promijeniti gotovo sve, nadležnim protagonistima nije teško zaključiti da se onda – paradoksalno – ne može, a možda sljedstveno tome i ne treba promijeniti ništa bitno". U posljednjih dvadeset godina Hrvatska je prošla kroz tri postrealsocijalistička modela, u kojima su najviše zanemarivana dva bitna hrvatska resursa: ljudski i društveni kapital.

U trećem dijelu knjige, uz tekst *Ivana Teodorovića* na početku, s poredbenim prikazom kretanja u drugim tranzicijskim zemljama i izrazito polemički tekst *Zvonimira Baletića* na kraju, nalaze se još i dva teksta trojice autora. – U zajedničkom tekstu *Velimir Šonje* i *Boris Vujčić* brane liberalističku ideju ograničene države. Država i oslanjanje na nju inhibira individualne sposobnosti i čini pojedinca pasivno zavisnim. U Hrvatskoj je taj fenomen jasno vidljiv. Upozoravaju da su dobro zamišljene i započete porezne reforme, paradoksalno, omogućile veći pritisak potražnje za državnom realokacijom. Fiskalna je politika ekspanzivna, a hrvatska ekonomija zatvorena. Kritiziraju i zatvorenost prema stranim ulaganjima. Kritiziraju i rigidnost zaštite radnih prava. Podsjećaju na nepromišljene zahvate u bankarski sektor. Meni je ipak najdodjeljiviji njihov zaključak: kada dobra politika izostane, to se zove "liberalnom politikom". Koješta, liberalna ekonomska politika još u Hrvatskoj nije iskušana. – U svom prilogu ("Stabilizacija nije dovoljna") *Evan Kraft* rekonstruira postupke, te društvene i političke okolnosti privatizacije tijekom devedesetih. I kaže: "smatra se da je privatizacija bila sramotna prvenstveno zbog kršenja etičkih normi (i zakona). No važno je vidjeti kakvu je ekonomsku štetu nanijela. Tragedija je hrvatskog iskustva to što je imovina nepošteno podijeljena pojedincima koji su je, zanemarivanjem ili hotimice, uništili."

U četvrtom dijelu nalaze se tekstovi pretežno sociološke intonacije. – *Rade Kalanj*

razlikuje tri interpretacije reakcije na globalizaciju: neoliberalnu, reformističku i radikalnu. Neoliberalna smatra procese globalizacije tržišta pozitivnim, a potiskivanje nacionalnih i državnih politika nužnim za ekonomski uspjeh. Takav pristup dominira u akademskom svijetu, u svijetu financijskih korporacija i nekih institucija. Reformističke pak interpretacije predstavljaju revitalizaciju socijaldemokratskih stajališta na novom globalnom nivou: predlažu se mjere suzbijanja negativnih posljedica kapitalističke ekspanzije. Takve politike nailaze na podršku mnogih država u kojima su na vlasti socijalno osjetljive vlade. Radikalizam je dvoznačan i ima dvojne korijene. S jedne strane radikalizam potiču tradicionalističke utopije i odbacivanja modernizacije i društvenih promjena. S druge strane postoje i radikalni postmodernistički kritičari, militantno suprotstavljeni globalizaciji. Procesi nisu ni ideološki ni interesno neutralni, već oni djeluju u dinamičnom polju sukoba i društvenih pokreta. Kalanj naročito jasno razotkriva "utopijsku privlačnost kapitalističkog društva obilja" tražeći alternativu. – *Aleksandar Štulhofer* u kratku ali sjajno empirijskim podacima dokumentiranom prilogu pokazuje kako su se u razdoblju od 1995. do 1999. smanjile razina povjerenja u institucije i društvena povezanost. Klima povjerenja neće nastati spontano već djelovanjem civilnih inicijativa i kulturne dinamike. Treba, kako kaže, "uklanjati prepreke kao što su opća nesigurnost i oportunističke koristi, te izgrađivati oslonce, poglavito kroz obrazovne programe. Ni jedno, ni drugo, dakako, nije moguće bez djelotvornog pravnog sustava i učinkovite državne uprave." – *Zoran Malenica* pokušava rekonstruirati strukturu slojeva hrvatskog društva, identificirajući osnovne slojeve i karakteristične elite, nakon procesa pretvorbe i privatizacije društvenog vlasništva koji je doveo do izrazito nejednake raspodjele.

Knjiga završava *Katunarićevom* konciznom analizom kulturne politike u tranziciji. Razlikuje kulturu-cilj i kulturu-sredstvo. Kulturom (sredstvom) postižu se vanjski, nekom politikom definirani ciljevi, a kultura (cilj) jest poetička zaigranost izvorne kulture koja je sama sebi svrha. Prilog je sjajna minijatura

povijesne analize nastanka ideje kulture i nacionalnog identiteta. Zalaže se za promišljenost i oprez.

U ovom prikazu opisao sam поблише strukturu priloga njihovim redosljedom, osim u dva značajna izuzetka. Prvo je članak *Ivana Teodorovića* o specifičnim problemima malih zemalja u procesu globalizacije. Naravno, on pri tome misli na Hrvatsku. Najprije, podsjeća, u tranzicijskim zemljama naglasak je bio na skupu reformskih zadataka – od privatizacije i liberalizacije do razvoja tržišnih institucija. Socijalna cijena tranzicije bila je vrlo visoka. U stvarnosti su postizani sasvim različiti rezultati. Prema empirijskim istraživanjima bolje su prošle zemlje koje su ranije započele reforme, koje su u tome pokazale ustrajnost, organiziranost i brigu za redosljed reformi. Glavnim problemom Hrvatske vidi nezaposlenost (“nemaju šansu naći posao do kraja života”). Ali glavni je ton projekcije umjeren optimističan: uz adekvatnu makroekonomsku politiku, upornost i bolne reforme (smanjenje državne potrošnje), smanjenje socijalnih tenzija, možemo očekivati poboljšanja u drugoj fazi reforme. Zaključak je ipak oprezan: moguće su “alternativne razvojne opcije”, promjene u malim zemljama ne mogu se provesti bez globalnih aktera i sl.

Posebno izdvajam prilog *Zvonimira Baletića*. I naslov (“Pogrešna koncepcija stabilizacije”) i početak jesu indikativi: “Hrvatska se već deset godina nalazi u stanju gospodarske depresije... društveni troškovi te depresije već ugrožavaju stabilnost društva... Konfuzne rasprave o strategiji razvoja nisu nam u tome mnogo pomogle.” Zapravo, zašto još uopće govoriti o tranziciji? Kapitalizam je rekonstruiran i razmatrati problem tranzicije vodi zaludivanju ideološkim i dogmatskim raspravama. Baletić ne smatra da je liberalizam – ni ekonomski ni politički – temelj reformi. Pod tim izrazom krije se analiza lišena stvarnih sadržaja, kao da je liberalizam samo ukidanje ograničenja i povlačenje države, a da će stabilnost i razvoj biti izravne posljedice. Promjene nisu bile takve. Na svjetskoj ekonomskoj pozornici uloge su izmijenjene brutalnim napuštanjem stabilnosti zaposlenja i proizvodnje u korist čuvanja vrijednosti novca i dugo-

va. Položaj dužničkih zemalja se pogoršao. Dugovi postaju predmetom trgovanja, a kapital seli u SAD. Hrvatska je u takav svijet ušla nepripremljena. Prestali smo kontrolirati – za stabilizaciju društva presudne faktore – tržište robe i financijsko tržište. Potpuno smo promašili s modelom privatizacije. U zemlji kada je privatizacija započela nije bilo kapitala za stvarnu kupnju društvene imovine i ona je preraspodijeljena legaliziranom pljačkom. Upravljački su slojevi zamijenjeni manje sposobnima i manje motiviranima. Stabilizacijski program autor smatra velikim neuspjehom. Samohvalu uspjehom u kontroli inflacije treba korigirati kritikom deflacijske situacije koja je nastala precijenjenom domaćom valutom, nelikvidnošću. Svi parametri za investicijske odluke postali su negativni (kamatna stopa). Fraza o strukturnim prilagodbama značila je eliminiranje zaposlenosti i rasta proizvodnje kao ciljeva i sistematsko pogodovanje stranom uvozu te korištenje financijskog potencijala za održanje nenormalnih odnosa. Hrvatska je ekonomija postala dužničkom ekonomijom ovisnom o volji vjerovnika. Sužavanje prava iz rada, rasprodaja imovine, redukcija socijalnih prava dio su politike stalnog zatvorenog kruga ovisnosti o vanjskim faktorima kojima odgovara stabilnost vraćanja sve većih dugova. Prijećam se rečenice M. Tremainea: “Oni koji vjeruju da smo dosegli granicu našeg razvoja i zaposlenja slični su seljaku koji ima dvije vjetrenjače i sruši jednu bojeći se da neće biti dovoljno vjetra za obje.”

Knjiga je dobra. Ona je izvrstan pregled razmišljanja i ponekad konfliktnih i proturječnih objašnjenja i prognoza. Ona izvrsno ocrtava trenutno glavni problem: neodređeni osjećaj da nešto nije u redu. Sva mudrost i argumentiranost makroekonomskih mjera ruši se na jasnoj empirijskoj činjenici da poboljšanja nema. *Post facto* krivimo pogrešno vodstvo (*leadership*), okljevujuće politike, nedostatak upornosti i strpljenja, eksterne faktore kulture, institucionalnih pretpostavki ili globalnih procesa. Sve jasnije vidimo da takve varijable društva, ljudskih stavova i aspiracija, politike i interesa nisu neutralne, već da su one sadržajno presudne u našem odlučivanju. Vidimo da nervoze ra-

stu, da vrijeme prolazi bez napretka, da gubimo pregovaračke pozicije prema okolini i postajemo ovisni i nemoćni, da to nije slučajno – i nerazumljivo i da proširiti perspektivu, odmaknuti se od besplodne analize posljedica onoga što je šira, globalna promjena nije zavaravanje sve apstraktnijim modelima objašnjenja. Misli o globalizaciji ne znači napustiti marljivost svakodnevnog djelovanja i potrebe za napretkom, ne znači pasti u dešperaciju virtualno nerješivih problema. Promijeniti perspektivu zapravo znači odbiti vjeronje da ono što je ispravno ne može biti i ostvareno. Zamislimo potpuno upropaštenu i nerazvijenu zemlju koja tek izlazi na globalnu scenu. Što bismo učinili? Takav mentalni eksperiment ne bi imao smisla jer zaboravljamo da nismo ni sasvim nerazvijena ni sasvim upropaštena zemlja. Ali baš je tu i pouka. Misli o globalizaciji znači misli o sasvim realnim kategorijama dugoročnih i općih perspektiva gdje nismo sami i gdje dijelimo sudbinu mnogih.

Josip Kregar

Silva Mežnarić (ur.)

ETNIČNOST I STABILNOST EUROPE U 21. STOLJEĆU (Položaj i uloga Hrvatske)

Institut za migracije i narodnosti, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2002, 412 str.

Radi se o četvrtom u nizu zbornika radova na temu promišljanja etničnosti i pridruženih joj kognitivnih koordinata (prethodili su mu *Etničnost, nacija, identitet* (1998), *Kultura, etničnost, identitet* (1999) te *Etničnost i povijest* (1999)), nastalu iz permanentne potrebe predstavnika raznovrsnih znanstvenih disciplina za kontekstualnim proučavanjem i teorijskim uobličavanjem trendova ve-

zanih uz to *sklisko polje* na kojem se sučeljavaju, prvenstveno i presudno, predmoderna, moderna i njihovi derivati i devijacije te oprečni koncepti daljnjeg razvoja i vitalnog održavanja društvenog i kreiranja političkog u okolnostima ubrzane kasnokapitalističke fuzijske paradigme (*fussion paradigm*) i pridružene joj opasnosti od zjapleće i degenerirajuće praznine s jedne, te aktiviranja šarene palete patoloških pokreta s druge strane. Nešto više od 400 stranica teksta i popratnog materijala iz pera dvadesetak autora, mahom hrvatskih, valjana su lektira iz koje izbija, istina pomalo tvrdo, mačovsko čak i kada se radi o ženama, galantni poziv na djelotvorno odnošenje s nosiocima ekskluzivnih prava na moguće praktično djelovanje u smjeru koji bi stišao paranojicu tih, kako kaže urednica zbornika Silva Mežnarić, *zabrinutih umova*.

U šetnju kroz pet većih tematski subordiniranih cjelina zbornika uvodi nas tekst urednice, koji tek iz obzira prema obvezi promišljanja pročitano nije ovdje u cjelini prepisan kao najbolji mogući kroki cjelokupnog sadržaja. Prvi dio, u kojem se tematizira institucionalni okvir, tj. promišlja mogući ideal – tipski nacrt istoga (mehanizmi i institucije stvaranja i očuvanja mira) koji bi zadovoljio potrebe harmoniziranja suživota domicilnih nosilaca ekskluzivnih prava (uglavnom nacionalno-etnički definiranih) te manjina i svježih migranata donosi tekstove politologa Siniše Tatalovića, pravnika i politologa Mitje Žagara i sociologa Milana Mešića. Tatalović precizno, u skladu s odrednicom *work in progress* za promatrača balkanskih mrežkanja, određuje žarišne točke na kojima danas-sutra (a slučaj sukoba u Makedoniji koji do dovršenja teksta nije planuo, ali je implicitno anticipiran, to potvrđuje) može (ponegdje i ponovljeno/lančano) doći i do krvoprolića zbog neriješenih statusa nacionalnih manjina i etničkih odnosa. Teorijskim modelima prevladavanja toga grča bavi se ovdje Mitja Žagar – od preventivnih do policijskih mjera održavanja balansa, zasnovanih na nekoliko popularnih teorijskih modela. Milan Mešić razrađuje teorijsku podjelu na osnovi dviju teza – pronacionalnoj i postnacionalnoj, koje u suvremenim migracij-